

SZÉCHENYI ISTVÁN EGYETEM
KAUTZ GYULA GAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR

A városszerkezet és az urbanizáció a társadalomtudományi kutatásokban

Terület- és településfejlesztés

Páthy Ádám

SZE Regionális Tudományi és Közpolitikai Tanszék

pathya@rkk.hu

Modern telephelyelméletek

DF: Telephely: egy adott gazdasági tevékenység földrajzilag egyértelműen kijelölhető helye

A telphelyválasztáshoz kapcsolódó döntések sorozata komplex folyamat, olyan gazdasági döntésekről van szó, amelyek a vállalat jellemzőinek széles köre által befolyásoltak.

A telephelyválasztás nemcsak forprofit gazdasági szervezetek esetében leírható dolog, hanem beszélhetünk róla a civil szférában, az államigazgatásban vagy közigazgatásban, valamint a háztartások esetében is.

A telephelyelméletek a gazdasági egységek térbeli elhelyezkedésével és működésével foglalkoznak, általános gazdasági törvényszerűségként felfogva a telephelyválasztást.

A telephelyelméletek öt fejlődési szakasza

1. **THÜNEN: a mezőgazdasági termelés térbeli elhelyezkedése, helyzeti járadékok magyarázata**
 2. **XX. század eleje: ipari agglomerációk kialakulása és vizsgálata**
 3. **A két világháború között: az imperializmus piacproblémái, monopolisztikus verseny térbeli törvényszerűségei, gazdasági tér jellemzői**
 4. **A második világháború után: a gazdasági tér hatótényezőinek széles körű bevonása**
 5. **Jelen: az információs társadalom bázisán felépülő elméletek**
-

Thünen elmélete

Johann Heinrich von Thünen (1783-1850)

Külpiactól elszigetelt terület, feltételekkel:

- **Teljesen izolált**
- **Vadon veszi körül**
- **Teljesen sík, se folyók, se hegyek nincsenek**
- **A klíma és a talajminőség egyenletes**
- **Nincsenek utak, a parasztok egyenesen a városba szállítanak**
- **A farmerek racionális profitmaximalizáló magatartást tanúsítanak**

Smith „homo oeconomicus” elméletéből indul ki.

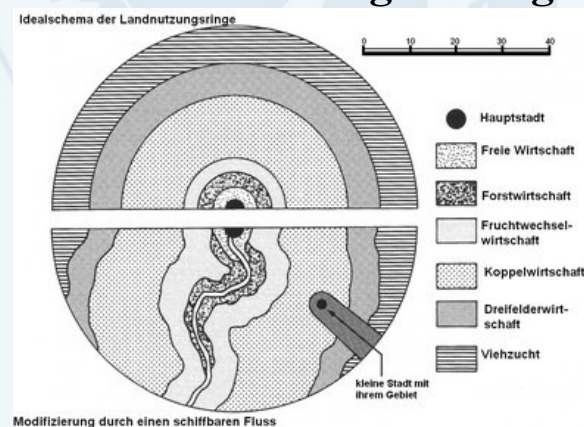
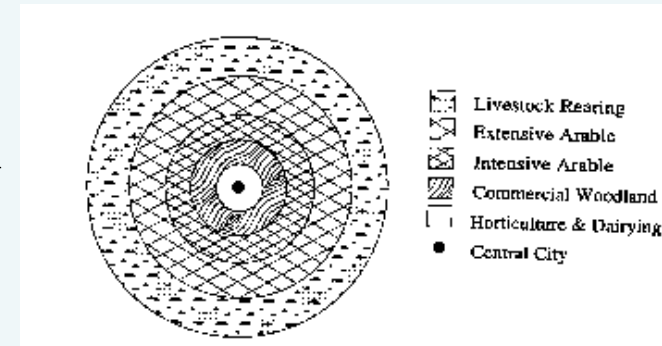
A legfőbb determináló tényező a szállítási költség, idő, valamint a földbérlet.

A Thünen-körök

Központ: felvevőpiac

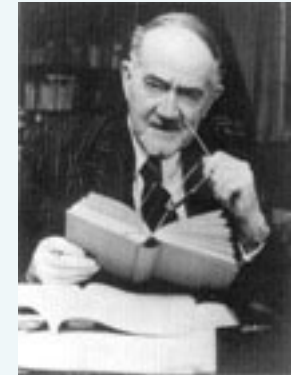
1. **Intenzív kertkultúra, tejtermelés:** az itt előállított termékek a leginkább romlandóak, ezért gyorsan a városba kell érniük.
2. **Erdőgazdaság:** a fa építőanyag és energiahordozó is. Nehéz szállítása miatt közel kell települnie.
3. **Extenzív termelés zónája:** kevésbé romlandó, alacsonyabb szállítási költségek
4. **Állattenyésztés:** nincs szállítási költség
5. **Vadon:** ilyen távol nincs értelme a mezőgazdasági művelésnek

Weber elmélete

Alfred Weber (1868-1958)

A legkisebb költség elmélete

Feltételek:

- Szabadversenyos kapitalizmus, senki sem tudja befolyásolni a piacot, fix árak
- Tetszés szerinti mennyiségű nyersanyag, egyenletes közlekedési infrastruktúra
- Szükséges számú és képzettségű munkaerő, eltérő bérköltségek, de az egyéb termelési költségek állandóak

Egyetlen piacközpont; a szállítás költségei csak a távolságtól és a mennyiségtől függnek

Fix eladási ár mellett a nyereség csak költségcsökkentéssel növelhető

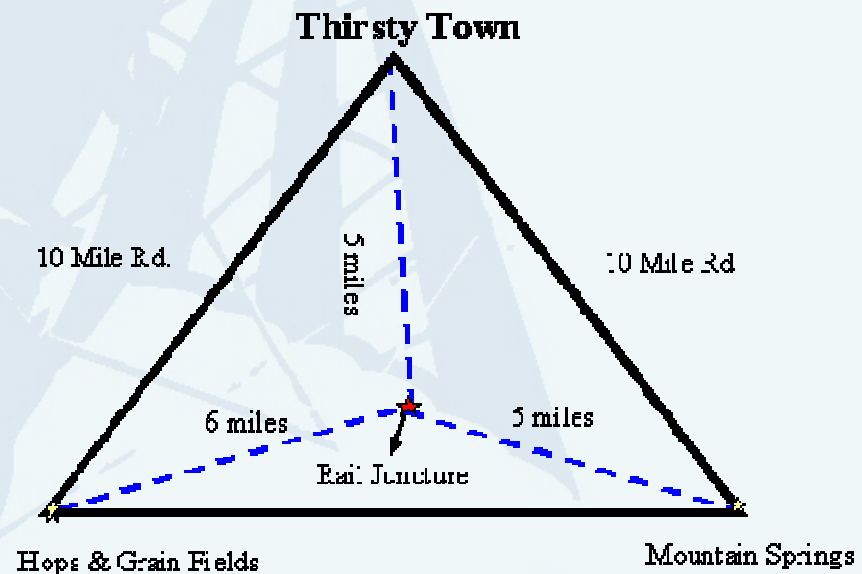

Weber elmélete

Anyagindex: 1 tonna késztermék előállításához szükséges nyersanyag

Telephelysúly: 1 tonna késztermék előállításához megmozgatott összes nyersanyag és a késztermék súlya

1. Ha valamelyik beszállított nyersanyag domináns, akkor az üzem a forrás közelébe települ
2. Ha a késztermék súlya nagyobb, mint a nyersanyagoké, akkor az üzem a piac közelébe települ
3. Egyéb esetekben közbenső hely

A klasszikus elméletek továbbfejlesztése

Lösch:

- **A gazdasági tevékenység minden telephelyen jövedelmező a gazdasági szervezet számára, a fogyasztók számára pedig hasznos**
- **A telephelyek úgy helyezkednek el, hogy a tér egészét kitöltik a piackörzeteikkel**
- **ha egy gazdasági tevékenység kiugróan jövedelmező, az odavonzza az új befektetőket, akik letörlik a magas profitot**
- **A piackörzetek a lehető legkisebb méretűek, hogy minél több vállalkozó jelenhessen meg a színen**

Isard: nem egyoldalúan vizsgálja a haszon és költségtényezőket, hanem minden lehetséges faktort bevon

A klasszikus elméletek kritikája

- **Az elméletek a gazdaság folyamatait teljesen racionalizáltnak tekintő és az összes tényezőt átlátó emberből indulnak ki**
- **Figyelmen kívül hagyják a nem gazdasági tényezőket, illetve a gazdasági externáliákat**
- **Statikusak, csak a rövidtávon fennálló viszonyok modellezésére alkalmasak, miközben a telephelyválasztás hosszú időre szól**

SZÉCHENYI ISTVÁN EGYETEM
JOG- ÉS GAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR

A központi helyek elmélete

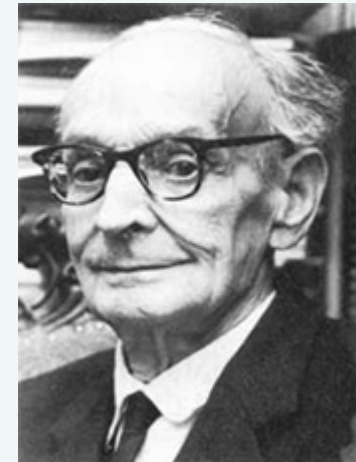
Walter Christaller (1893-1969)

Feltételek:

- **sík, homogén, határtalan terület**
- **Egyenlő eloszlású népesség**
- **Egyenlő eloszlású nyersanyagforrások**
- **Azonos kereslet és vásárlóerő**
- **Nincs extraprofit**

Szolgáltatási feltételek:

- **Egyfajta szállítási lehetőség egyenlő eloszlásban**
- **A szállítási költségek arányosak a távolsággal**

A központi helyek elmélete

Két alapfogalom

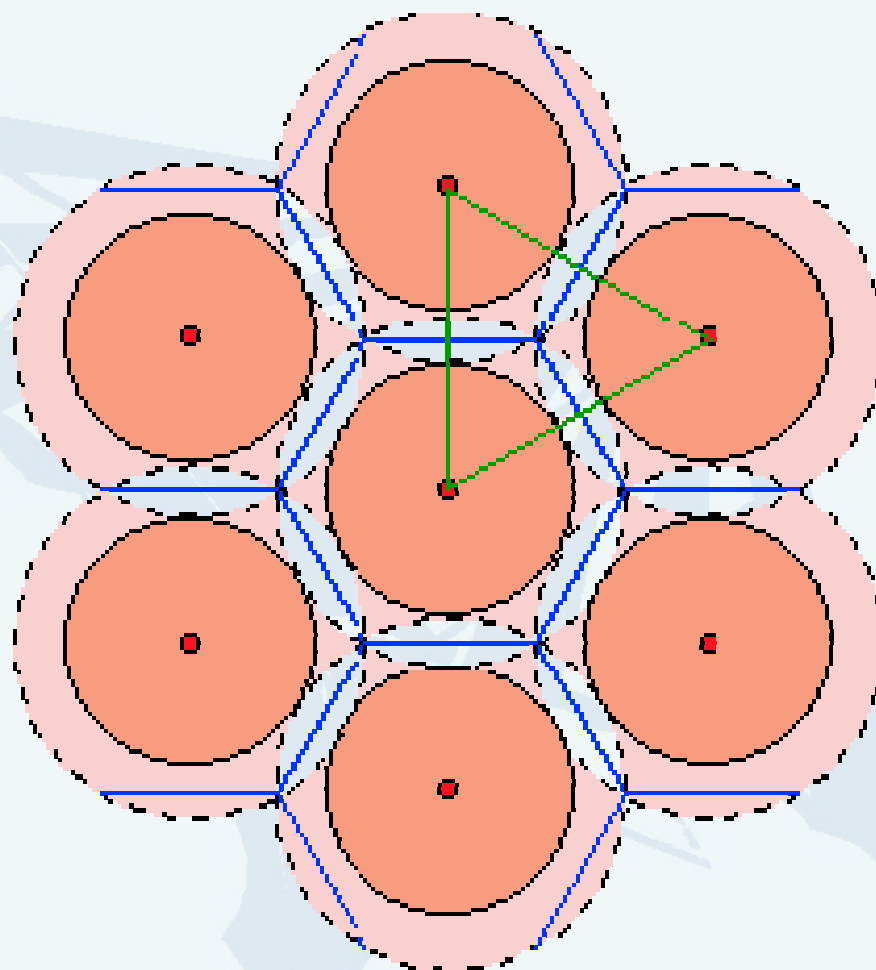
1. **Alsó küszöb:** a központi hely vonzáskörzetének az a minimális sugara, amely alatt a terméket nem éri meg árulni a piac mérete miatt
2. **Felső határ:** a vonzáskörzet maximális sugara, amely felett a fogyasztó már nem hajlandó utazni a piac elérése érdekében

Az egyenletes eloszlások miatt ezek a körzetek kör alakúak, egymástól azonos távolságra lévő központok alkotják a hálózatot, hatszög alakú piackörzetekkel

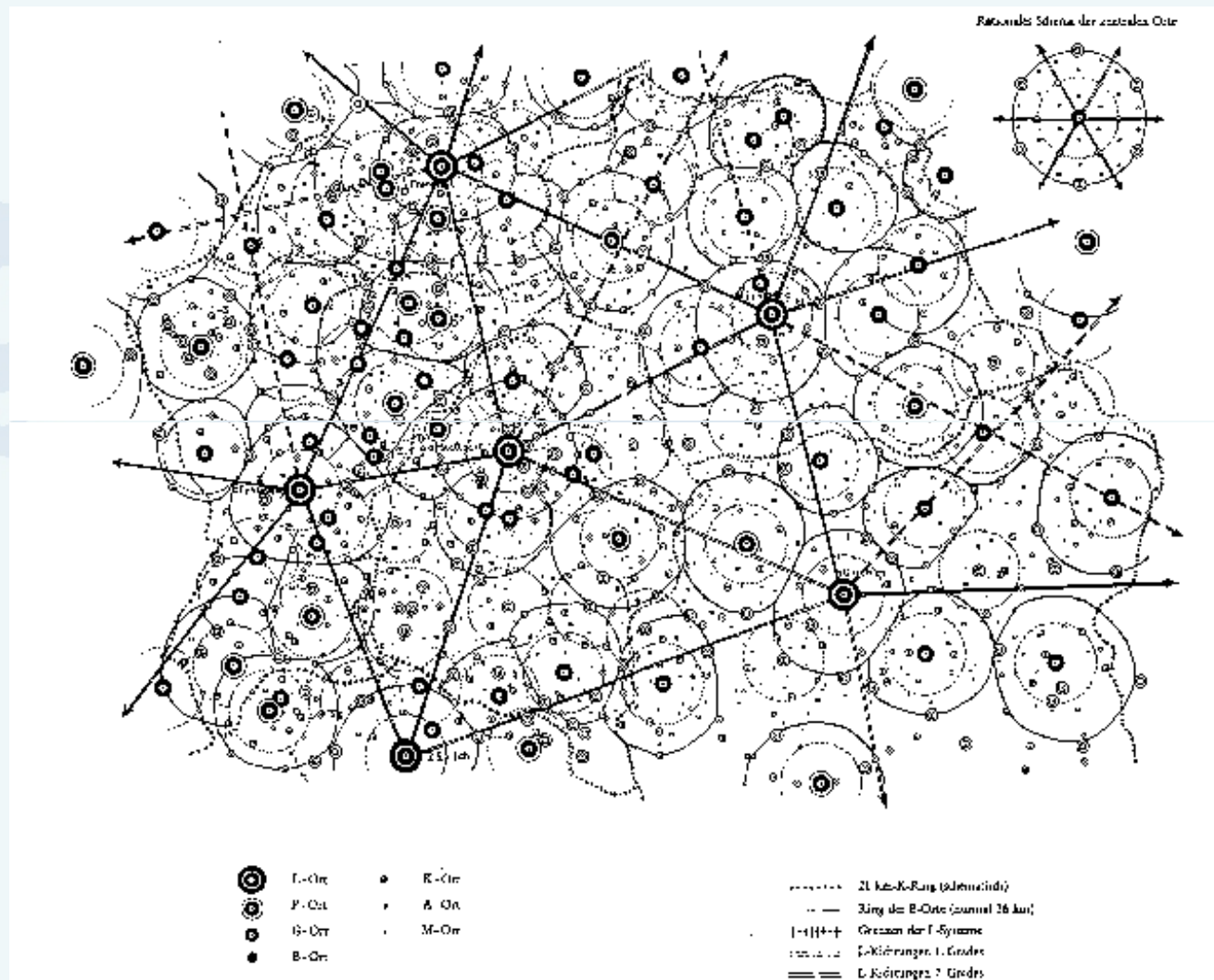
SZÉCHENYI ISTVÁN EGYETEM
JOG- ÉS GAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR

A központi helyek ideális modellje

Központi helyek a gyakorlatban

Karte 4
Das System der zentralen Orte in Süddeutschland

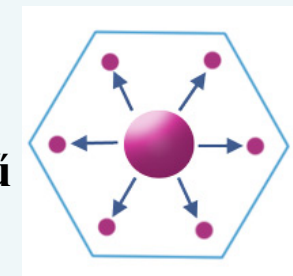
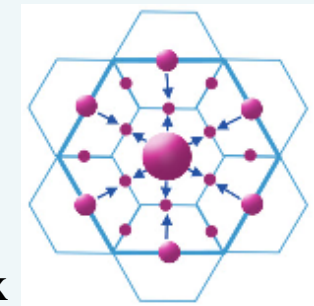
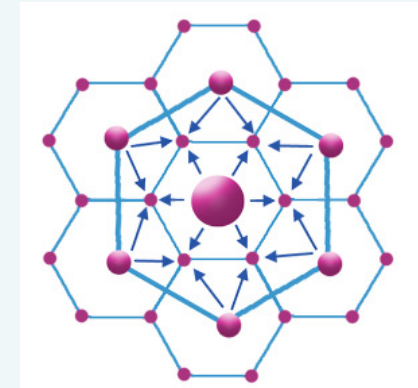
Három alapelv

K: a központ befolyási zónájának mérőszáma

K=3 (Piac): a központ az öt körülvevő egy fokozattal alsóbbrendű központok piackörzetének egyharmadát birtokolja ($K=1+6*1/3$)

K=4 (Szállítás): a központ piackörzete az alacsonyabb rendű központok körzeteinek felét lefedi. Ez a hierarchia adja a legeffektívebb szállítási hálózatot

K=7 (Közigazgatás): hetes településcsoportok; a központ az alsóbbrendű központok teljes piackörzetét lefedi

A chicagói iskola

- Az egyik első szakszociológia
 - Az empirikus szociológia egyik első módszertani iskolája
 - A szociológia mint tudomány megjelenése a településtudományban
-
- Robert Ezra Park: A város: javaslatok a városi környezetben megfigyelhető emberi viselkedés tanulmányozására c. tanulmány (1915)
 - Legfontosabb munkatársak: Robert Ezra Park, Roderick D. McKenzie, , Louis Wirth, Ernest W. Burgess, Harvey Zorbaugh, Ernest Mowrer, Clifford R. Shaw

A chicagói iskola - humánökológia

- Egyes az ökológiában használatos fogalmak, jelenségek és folyamatok segítségével tesz kísérletet a városi társadalom jelenségeinek leírására illetve magyarázatára
- Alapja: Ernest Haeckel fogalmai
- **Ökológia:** a darwinizmus felismeréseit ne csak az organizmusok önmagában való vizsgálatára alkalmazzák, hanem az organizmus és a külvilág kapcsolataira
- **Kommuniális adaptáció:** miként alkalmazkodnak az élőlények együttműködve a környezet kihívásaihoz
- **Színökológia:** az azonos helyen együttélő organizmusok között az együttélés nyomán milyen kapcsolatok alakulnak ki

A chicagói iskola - városökológia

- Park-Burgess: szoros kapcsolat a társadalmi élet fizikai feltételei és az emberi szerveződések között, különböző természeti és mesterséges környezetek → az emberi szerveződések eltérő formái
- „Harc a létért” (Darwin) helyett: „Harc a térért” (Chicagói iskola)
- A nagyváros térbeli-fizikai egységei társadalmi egységek is: természetes övezetek
- Sajátos társadalmi összetétel
- Jellegzetes magatartásmódok
- A társadalmi szolidaritás tipikus formái
- Összességében: meghatározott szubkultúra

A térszerveződés ökológiai elmélete

- Ökológiai fogalomkészlet - a város: sajátos organizmus
- Burgess: 4 folyamat: expanzió, szukcesszió, koncentráció, decentralizáció

McKenzie: részletesebb leírás:

- **Koncentráció:** valamely népességcsoport arányának növekedése egy területen
- **Centralizáció:** hozzákezdenek saját életük megszervezéséhez
- **Szegregáció:** a terület fokozatosan elhatárolódik
- **Invázió:** a népességcsoport tömeges beáramlása, dominancia átvétele
- **Szukcesszió:** sajátos szubkultúra kiépítésével teljessé válik az adott népességcsoport együttélése a területen

Városökológiai elmélet – az övezetek

- A térszerkezeti modell legfontosabb elemei:
- **Központi üzleti negyed:** irodák, bankok, hotelek, nagyáruházak stb., nappali népesség magas, itt lakók száma alacsony
- **Átmeneti övezet:** leromlott állagú, alacsony státuszú népesség által lakott területek ipari, üzleti funkciókkal keverve, esetleg magasabb státuszú zárványok
- **Munkások által lakott övezet:** (alsó) középosztályi munkások, második generációs bevándoroltak
- **Magas státuszú lakóterület**
- **Ingázók övezete:** szuburbán területek ill. bolygóvárosok 30-60 percnyi utazásra a központi üzleti negyedről, ahova a lakók dolgozni járnak

Városökológiai elmélet – speciális terek

- Társadalmi problémák iránti érzékenység → slum, gettó kiemelt kutatási terület
- **Slum:** építészetiileg erősen leromlott állagú, túlszűfolt terület, ahol hátrányos helyzetű, „társadalmon kívüli” társadalmi csoportok koncentrálnak
- **Gettó:** jellemzően slumterületeken található, meghatározott kisebbség lakja saját identitással, szubkultúrával

A városökológiai modell továbbfejlesztése

- **H. Hoyt: szektormodell**
- Ingatlanárak: központi szerep
- Ennek alapján a város **szektorokra** osztható
- A magas lakbérű szektor határozza meg a térbeli növekedés irányait
- A szektorok kialakulása szorosan összefügg az infrastrukturális hálózatok alakulásával
- **Harris és Ullmann: többmagvú város modellje**
- Időbeli vizsgálat:
- Azonos funkció a város több pontján
- Bizonyos funkciók szétválása
- Más funkciók egymás mellé települése
- A telekár itt is fontos: befolyásolja a lehetséges funkciót
- → a város **foltszerűen egymáshoz kapcsolódó területekből** áll
- Történelmi, kulturális, gazdasági helyzet szerepe → **nincsenek egyetemes térszerkezeti minták**

A városökológiai modell - kritikák

- Sematikusak, homogénnek feltételeznek területeket amelyek valójában összetettek
- Túl nagy hangsúly a gazdasági tényezőkön (pl. telekár), más szempontok figyelmen kívül hagyása (pl. földrajzi adottságok, történelmi, társadami meghatározottságok, várostervezés)
- Korlátozott területi érvényesség: Észak-Amerikai városokra dolgozták ki őket, az európai, 3. világ-beli stb. városok stuktúrája más
- Egy adott korszak városképét adják, korábban és később nem érvényesek

Ciklusos városfejlődési modell

- A városfejlődés a gazdasági fejlettségtől (indusztrializáció) függően alakuló **lineáris** folyamat
- Minden város **ugyanazon szakaszokon** megy át.
- **Időben eltér**, hogy melyik szakasz hol mikor következik be
- **Holland iskola**: L. van den Berg (1982) és társai
- **Funkcionális Városi Térségek** (FUR) magterülete (core) és közvetlen gyűrűi (ring) elemzése alapján
- Urbanizáció
- Szuburbanizáció
- Dezurbanizáció és interurbán decentralizáció
- (Reurbanizáció)

Ciklusos városfejlődési modell - urbanizáció

- **Rurális területekről a városokba való népességáramlás**
- A **munkahely** jellemzője a magterületen az ipari termelési kapacitások kiépítése, a munkaerőhiány, és a funkcionális specializáció megindulása
- A **lakóhely** jellemzői a magterületen az erős népességnövekedés, új negyedek kiépülése, a magterületen kívül eső vidék és a város jóléti szintje között hatalmas különbség keletkezik.
- A **közlekedés** a magterületen kiépül, majd ezen közlekedési vonalak mentén a magterület tovább nő. A magterületen kívüli közép-és kisvárosok többségében még nem épül ki a városi közlekedés

Ciklusos városfejlődési modell - szuburbanizáció

- A lakosság bizonyos csoportjai, modellszerűen a középrétegek kiáramlanak, majd ezt követi a munkahelyek kiáramlása is a város környékére.
- A **munkahely** jellemzője a magterületen az ipar modernizációja, a szolgáltató szektor bővülése, a központi üzleti negyed (CBD) nő: hivatalok, bevásárlóközpontok épülnek, míg a magterületen kívül nő a foglalkoztatás
- A **lakóhely** átalakul: a magterület népességnövekedése csökken, a belső városrészek elkezdenek leromlani, az új lakónegyedek a peremen kerülnek kialakításra, a magterületen élők kivándorolnak a magterületen kívülre.
- **Közlekedésben:** gépkocsik száma nő, zsúfoltság, parkolási problémák, a magterületen kívül a közlekedési rendszer kiterjed, a közlekedési kapacitások elégtelenné válnak a magterületre történő munkába járáshoz.

Ciklusos városfejlődési modell - dezurbanizáció

- A városi és városkörnyéki területek lélekszámának csökkenése
- A **munkahely** jellemzői a magterületen csökkenő ipari és terciér foglalkoztatás, a szuburbán gyűrűben ez stabilizálódik, míg a FUR közepes méretű agglomerációiban nő a foglalkoztatás.
- A **lakóhely**: a magterületen belül fokozódik a migráció a gyűrűbe, a magterületen kívül fokozódik a migráció a cityből és a szuburbánus övezetből is a kisebb agglomerációkba.
- A **közlekedést** a magterületen elsősorban a tömegközlekedés egyre csökkenő használata és emiatt növekvő deficitje jellemzi.

Ciklusos városfejlődési modell - reurbanizáció

- A jövő egyik lehetséges, ám nem túl valószínű szakaszának tartotta a szerző 1982-ben
- Akkor jöhet létre, ha **aktív várospolitikával** sikerül a belváros vonzerejét újból visszaállítani, mind a lakók, mind a gazdasági szereplők számára vonzóvá tenni.
- Ehhez a kiköltözés elsődleges okait: a zajt, a zsúfoltságot és a szennyezettséget kell, kellene megszüntetni.
- Egy 1998-as írásban már ezt a szakaszt is megvalósultnak észlelte egyes városokban, vagy az **új gazdasági növekedés**, vagy a tudatos **városfelújítási politika** következtében.